

GAJDÓ TAMÁS

Anekdoták helyett – irodalomtörténet

■ GYÖRGY KÉNYI ÉS NAGY GYÖRGY KÖNYVEI ■

Molnár Ferenc változatlan népszerűségét a könyvkiadók is igyekeznek kihasználni; az elmúlt néhány évben Molnárnak jóval több kötete látott napvilágot, mint a megelőző fél évszázadban. S végre nem csak színművei és publicisztikai írásai váltak hozzáférhetővé. Ott találjuk kötetait a Millenniumi Könyvtár sorozatában (Az aruvimi erdő titka, Egy gazdátlan csónak története, Keserű mesék a szivről), ismét megjelent az Útitárs a számúzetésben című emlékirata, s a kiadó az Egy haditudósító emlékei című riportkönyvének közreadásában is látott fantáziát. Mégsem lehetünk elégedettek, hiszen a Molnár-életmű teljes kiadását ezek az ötlet-szerűen kihozott kötetek végleg megakadályozhatják. S nem lehetünk elégedettek azért sem, mert Molnár Ferenc irodalomtörténeti értékelése egyre késik. A kiadásokhoz készült kommentárok ismét pontatlanságokat és tévedéseket örökítenek az utókorra, az interneten tájékozódó vásárlókat pedig az egyik legnagyobb terjesztőhálózat honlapján olyan életrajz fogadja, melynek szinte valamennyi mondata javításra szorul. E szelíd kritikára persze minden érdekelt szétárja majd a karját: „nincs használható Molnár-monográfiánk.” Igaz, hogy Molnár-monográfiánk nincs, de két kitűnő munkával gazdagodott a magyar nyelvű Molnár-irodalom. A Tinta Kiadó lefordította, s egyúttal bombasztikus címmel – Molnár Ferenc a világsiker útján – megtoldotta Nagy György kiváló munkáját, mely a magyar író németországi, ausztriai és svájci fogadtatását foglalja össze. Nem sokkal később látott magyar nyelven is napvilágot Györgyey Klára legendás Molnár-kismonográfiája a Magvető Kiadó gondozásában. Meg kell azonban jegyezni, hogy mindkét mű két évtizeddel ezelőtt született, s egyiket sem a magyar olvasóközönségnek szánták.

Molnár Ferenc élete, melyet lángoló szerelmek, pokoli együttélések, csúfos válópekerek tarkítottak, önmagában is megörökítésre érdemes. Különösen Györgyey Klárát ragadja meg ez a színes élet, s hajlik arra, hogy Molnár valamennyi művét életrajzi motívumok felhasználásával értelmezze. Györgyey még az író személyiségjegyeit is vallatóra fogta, hogy megértsse, megértesse angol nyelvű olvasóival azt a különös irodalmi életművet, melyet Molnár teremtett. Nagy György e fényesen ívelő karrier állomásait inkább a nemzetközi sikere tükrében vizsgálta. Szerencsére mindketten elkerülték a legnagyobb veszélyt – írásuk nem vált anekdotagyűjteménnyé, s a Molnár-legendáriumból csak azokat a történeteket veszik elő, melyeket a műelemzéshez közvetlenül felhasználnak. Györgyey Klára közli például a *Játék a kastélyban* egyik anekdotájának születését: „Feleséggel (Darvas Lilivel) a bécsi Hotel Imperialban laktunk. Lili éppen akkor tanult németül: egész nap klasszikus német darabokat kel-

lett felolvasnia. Egyik délután benézett hozzám egy jó barátom, és ahogy leültünk beszélgetni, egyszer csak látom, hogy izgatottan talpra ugrik. Meghallotta, hogy Lili a szomszéd szobában épp azt mondja dallamos németességgel és nagy beleéléssel: »Szeretlek! Szeretlek! Meghalok érted!« Csoda, hogy felfigyelt? Én is talpra ugrottam nyomban. Az ajtóhoz rohantunk, feltéptük, és azt láttuk, hogy Lili éppen némettanárának, dr. Hocknak szavalja ezt a forró szerelmi vallomást. Teljesen ártatlan helyzet – mégis, mennyire gyanúsnak hangzott! Ez a jelenet adta az ötletet, de ugyanígy azt is mondhatnám, hogy a *Hamletből* vettem” (178. oldal). Sajnos az idézet itt félbeszakad. Még mielőtt valaki összehasonlító dolgozatot írna Shakespeare-ről és Molnárról, elárulom, hogy a *Játék a kastélyban* szerzőjét Hamletnek az a kérdése ragadta meg, melyet az Első Színészhez intéz, s Arany János fordításában így szól: „Szükség esetére ugye meg tudnál tanulni egy tíz-húsz sorból álló mondókát, amit én csinálnék s beleszúrnék? nemde?” (második felvonás, második szín). „Ezek a sorok az én könyvemben meg vannak kékceruzázva, s ahányszor a *Hamlet*-et olvasom, mindig arra gondoltam, hogy erre a két sorra fel lehetne építeni egy egészen könnyű, modern komédiát” – nyilatkozta a Nobel-díj jelöltje a Színházi Életnek. (1926. 25. sz.)

De nem csak szemléletében hoz újat Nagy György és Györgyey Klára munkája. Elismerést érdemel az az alaposág is, mellyel felkutattak és feldolgoztak minden olyan kéziratot, emlékeztet, fordítást, kritikát, cikket, melyek Molnár Ferencel, műveinek fogadtatásával és a korabeli irodalmi és színházi viszonyokkal foglalkoznak. Ez a két monográfia tudósítja Molnár óhazáját arról, hogy mi történt az íróval a tengerentúlon. S részben ez a két könyv alapozta meg Sárközi Mátyás *Színház az egész világ* címmel 1995-ben megjelent művét. Különösen Nagy György adatokkal megtámogatott, kritikákkal színesített Molnár-kalauza mellett törpülnek el a hazai eredmények. A fáradhatatlan kutató, mielőtt a németországi és ausztriai Molnár Ferenc-bemutatók rendszerezésébe fogott volna, megkísérelte rekonstruálni a magyarországi színpadi pályafutás főbb állomásait. Ezt a törekvést azonban – források hiányában – nem kísérhette teljes siker.

A színháztörténeti háttér megrajzolásával Györgyey Klára is adós maradt. Igaz, hogy nem volt (s a teljes korszakról még ma sincs) használható összefoglaló. Azt is az Amerikában élő Molnár Rajec Erzsébet kétkötetes Molnár-bibliográfiájának (Wien–Köln–Graz, 1986) köszönhetjük, hogy legalább az alapkutatásokat nem a nulláról kell kezdeni.

Színháztörténeti irodalmunk e hiányossága súlyos következményekkel járt. Györgyey Klára a *Farsangról* például úgy emlékezett meg, hogy „vegyes kritikákat kapott”. Ez akkor Budapesten ötven előadást jelentett, s a Vígyszínház 1916–1917-es évadának meghatározó sikerét. De az sem felel meg a valóságnak, hogy Fedák Sári ennek a darabnak köszönhetően vált híres színésznővé. Györgyey Klára azt sem tudhatta, hogy a dráma idejét csak a próbák során helyezték át az abszolutizmus korába.

Mivel Györgyey Klára nem követte nyomon a Molnár-premierek magyarországi sorsát, így a drámák előadás-története sem befolyásolta ítéletét – Molnár Ferenc művei a XX. század végének interpretációjában, lecsupaszítva állnak előttünk. Keserű ez a szembesülés, és nem is mindig igazságos. Az a gyanúnk, hogy Györgyey Klára az angol fordításokat olvasva alkotott ítéletet, s nem akarta angol olvasóit a művek mikrofilológiai változataival terhelni. Eljárása érthető – ám a magyar kiadás esetében nem bizonyulhat helyesnek. A magyar befogadó (néző vagy olvasó) ugyanis nem ismeri az *üvegcipő* angol átíratát, csak azt veszi észre, hogy Györgyey Klára másképpen meséli a cselekményt. Az *Ibolya* című egyfelvonásost sem lehet így jellemezni a magyar olvasóknak készült kiadásban: „A helyzet mesterkélte, a megoldás hiteltelen, és a jellemrajz sem meggyőző. A szellemes fordulatok és vicces párbeszédok sem mentik meg a darabot a középszerűségtől” (156. oldal). A helyzetet és a megoldást illetően azonban Györgyeynek igaza lehet, bár azt hiszem, a Népszín-

Joghallgató diák Genfben, 1896

házba jelentkező kóristanók „szerepéhségét” ma már elképzelni sem tudjuk; a középszerűség vádját azonban mindenképpen vissza kell utasítani. Nincs az a színésznő, aki középszerű darabot sikerre tudna vinni. Ehhez még Gaál Franciska és Domján Edit tehetsége sem lett volna elegendő.

Nagy György nem készített olyan mintaszerű elemzéseket, mint Györgyey Klára, akinek *Liliom*-értelmezése a könyv egyik legnagyobb értéke – mégsem az ismert és ismételt közhelyek felhasználásával helyezte el Molnárt az európai drámatörténetben. Kár, hogy Kisfaludy Károlyt Molnár előfutárának tartja. (Ezt a tételt aztán Györgyey is átveszi.) Sajnos egyiküknek sem állt módjában megismerni Péterfy Jenőnek a Budapesti Szemlében (1907. 131. kötet) *Az ördög* bemutatása kapcsán közzétett megállapítását, mely szerint Molnár nem kapcsolódik a magyar vígjátéki hagyományhoz.

Nagy György – annak ellenére, hogy részletesebben csupán Molnár Ferenc világképével és drámaírói technikájával foglalkozott – új szempontokkal segítette a további kutatást.

Talán felesleges hangsúlyozni a kiadók felelősségét e két mű közreadásában. Egyre több recenzióban olvasni, hogy egy-egy kiadott könyv nélkülözi a szerkesztő áldásos munkáját. A magyar könyvkiadás addig nem fogja régi fényét visszanyerni, amíg a könyvek gyors megjelenítése és gyors eladása háttérbe szorítja a minőségi elvet. Le kell írni, hogy világos legyen: ezt a két munkát olyan hazai szakembereknek kellett volna gondozniuk – mindegy, hogy lektorként vagy szerkesztőként –, akik legalább olyan alaposan ismerik Molnár Ferenc életművét, mint Györgyey Klára és Nagy György.

Györgyey Klára az előszóban köszönetet mond Szabó T. Annának, aki munkáját magyarra fordította. A szerző, aki maga is fordító, nyilván jóváhagyta a magyar változatot. Nyelvérzéke azonban néha a fordítót is cserbenhagyta. Magyarul ugyanis nem lehet híven visszaadni a *Leben und leben lassen!* mondást – melyet Szépl Ernő az első világháborúban a kardjára vésetett –, különösen nem

így: „Élj és engedj élni!” (73. oldal) Nem szerencsés Ignótus fiát, Ignótus Pált vezetéknévén emlegetni, mert a magyar irodalomtörténetben ebben a formában foglalt ez a név (30. oldal). A névmutató összeállítóját is sikerült megtéveszteni. Bárdos Artúr Renaissance Színházának nevét sem lehet Reneszánsz Színházra lefordítani (174. oldal). (Bár a színháznívítási engedélyben kötelezték az intézmény vezetőit, hogy adjanak színházuknak magyar nevet, de az csődbe ment, még a határidő letelte előtt be kellett zárni.) S természetesen nincs Bécsben Josefstadt Theater – Theater in der Josefstadt vagy Josefstädter Theater néven emlegetik (174. oldal). Abból, hogy Pirandello *Hat szereplője*, nem mindenki jön rá, melyik drámára is gondol a könyv szerzője (180. oldal). Ezek az apróságok csak azért szembetűnőek, mert Szabó T. Anna máskülönben valóban „szép magyarosan hangzóra” varázsolta a szöveget...

Nagy György művében is található néhány bosszantó fordítási, szerkesztési hiba, melyet ki lehetett volna gyomlálni. A *Liliom* természetesen nem „elővárosi”, hanem külvárosi legenda (69. oldal). A magyar kiadásban – nem feltétlenül nacionalizmusból, inkább a további kutatás érdekében – illett volna tisztázni, hogy ki is volt magyar az osztrák és a német színházi világban. Csak néhány taláalomra kiválasztott példa: Georg Marton (Marton György), Franz Bard & Bruder (Bárd Ferenc és testvére), Eugen Robert (Róbert Jenő).

Az *Olympia* egyik német változatában Kovács huszárkapitányt Barnának hívják. A műről szóló elemzés első felében Nagy György Kovácsként emlegeti a főszereplőt, majd minden magyarázat nélkül Barna lesz belőle (114–115. oldal).

Szóvá kell tenni még egy súlyos tévedést. Aknay Vilma nem volt Vajda Ernő felesége; csupán azt állította, hogy Vajda házassági ígérettel csábította el, s neki fogalma sem volt arról, hogy Vajda nős. Aknay elégtételért – Fedák Sári kalauzolásával – Amerikába utazott. Ott azonban letartóztatták őket a hatóság szándékos félrevezetése miatt (95. oldal).

A kiadóknak azonban nem csak a gondos szerkesztés és a pontos fordítás felelősségét kell vállalniuk. A széles olvasóközönséget sem irodalomtörténeti, sem színház-történeti témában nem illik két évtizedes művekkel tájékoztatni. (Nyilván nem csak a Molnár-gourmand-oknak akartak ebben a rosszkedvű világban kedveskedni...) Bár a szóban forgó két évtized alatt nem született meg a

Heltai Jenővel 1900-ban

A galíciai lövészárokban, 1915-ben

hazai Molnár-monográfia, a kutatások és szövegkiadások hoztak némi eredményt. Például 1990 szeptemberében megjelent *A császár* című dráma a SZÍNHÁZ mellékleteként, sőt Szikora János televíziójátékot készített belőle. Erről be kellett volna számolni az elő- vagy az utószóban, esetleg egy teljességre törekvő bibliográfiai fejezetben. Nagy György felsorolt néhány internetes oldalt, de ezt inkább lelkiismeret-furdalásból tette. Helyesebb lett volna felkérni őt a fejezetek kiegészítésére, hiszen Molnár Ferenc Ausztriában és Németországban napjainkban is népszerű. Emellett a halhatatlan író színpadi életműve jó néhány hazai ősbemutatóval is bővült. A mai tudományos könyvkiadás azonban képtelen arra, hogy kiadói tervét évekre előre elkészítse, s a kutatók tevékenységét megismerve és elismerve rangos műveknek adjon megjelenési lehetőséget.

Nagy György:

Molnár Ferenc a világsiker útján.

Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2001.

Györgyey Klára: Molnár Ferenc.

Magvető, Budapest, 2001.

CHRISTIAN HEPPINSTALL

Molnár, Darvas és a Manhattan

Ma, január 12-én van Molnár születésnapja. Erre csak tegnap este jöttem rá, amikor az ágyban az *Útitárs a száműzetésben*-t olvastam. Ezért, a nagy mester emlékének tiszteletére, elhatároztam, hogy belenézek a New York Public Libraryben található írásaiba.

Amikor először látogatok el az 5. sugárúton lévő híres könyvtárba, átirányítanak a Nyugati 43. utcába, ahol a fióképületük van. Itt először *A király szolgálóleányát* kértem ki, ezt a mindaddig kiadatlan színművet, amely soha nem jutott el a Broadwayre. Molnár – aki 1940. január 12-én, törvényes körülmények között lépett az Egyesült Államok területére – hosszan írt erről az *Útitársban*, úgyhogy a szöveg természetes kiindulópontnak ígérkezett. Tekintélyes kötet, szabványos könyvtári kemény kötésben. A dedikálás Bartha Vandának szól, aki 1947. augusztus 28-án hunyt el. A copyright dátuma 1941.

Néhány órával később már értem, miért bukott meg a darab a baltimore-i próbaelőadásokon: a Broadway megkérgesedett cinizmusát soha nem élhette volna túl. Csalódottan ballagok el, és azon töprengök, hogyan bukkanhatok rá New York hatalmas könyvtáraiban a soron következő anyagokra.

A Molnár-emlékiratok funkcióját betöltő *Útitárs a száműzetésben*, bár olvasmányának nem mindig élvezetes, hasznos segítség a kutatónak: elárulja, hol vannak Molnár irományai, hol élt, hol

szerepelt bolyongani, és miként vélekedett későbbi műveiről, például éppen *A király szolgálóleányáról*.

Meg aztán itt a különös *ménage à trois* Molnár, felesége, Darvas Lili és tizenöt éven át volt „irodalmi konzultánsa”, Bartha Vanda között.

Évekkel ezelőtt az egyetemen az eredeti Boni és Liverwright-kiadáshoz tartozó, régi, poros kötetekből ismertem meg Molnárt. Tanulmányaimból tudtam meg, hogy Molnár Ferenc az elmúlt század legkiemelkedőbb magyar drámaírója. Amikor 1996-ban a Karinthy Színházban megrendeztem a *Delilát*, ismét kapcsolatba kerültem Molnárral és Darvassal; az 1938-as budapesti ősbemutaton, a Pesti Színházban az utóbbi volt az előadás sztárja.

Miután megvásztam a New York Public Library 5. sugárúti és 42. utcai márványlépcsőit, egy újabb látogatás alkalmából rátaláltam két közepes méretű, szürke dobozra: bennük tárolják Molnárnak azokat az írásait, amelyeket nem semmisített meg, hanem Plaza hotelbeli lakosztályában őrzött. Molnár 1947. október 5-én adományozta őket a könyvtárnak, úgy tüntetve fel, mintha ez volna Amerikában keletkezett írásainak legnagyobb gyűjteménye. Ez azonban – mint később kellemes körülmények között felfedeztem – nem felel meg az igazságnak.

Az egyik dobozban rátaláltam egy levelére, amely Edmond Paukernak (sok évig első számú ügynökének) íródott, mégpedig 1941.